

Bartha Ákos**Utak a földreformhoz és a megvalósult földreform**

Tanulmányom a XX. századi magyar történelem egyik neuralgikus pontját, a földkérdést taglalja az 1890-es évek telepítési kísérleteitől az 1920-as földreformmal bezárólag, elsősorban arra a kérdésre keresve választ, hogy milyen lehetőségei voltak a döntéshozó elitnek, milyen alternatívákat vázoltak fel a szakpolitikusok, a kérdésre fogékony politikusok, valamint – nem utolsó sorban – abból mit sikerült megvalósítani a hagyományosan Nagyatádi Szabó Istvánnak tulajdonított földreform során.

Történeti háttér

A magyarországi nagybirtokrendszer kialakulásának elsődleges történeti okai a török hódoltság végéhez és az azt követő, zsoldosseregek által elkövetett pusztításhoz köthetőek. A bécsi kormány a visszafoglalt területet kincstári földnek nyilvánította, melyeket vagy megtartott kamarai birtokként, vagy pedig udvari főembereknek adományozott többezer (esetenként többtízezer) holdas latifundiumok formájában. A harcok következtében elnéptelenedett középső országrészre – legintenzívebben Mária Terézia idején – jobbra idegen (sváb, szerb, szlovák) eredetű földművelőket telepítettek, majd kisebb, részben kincstári-, részben magántelepítések folytak magyar telepésekkel a XIX. század negyvenes éveiben.¹

A feudális berendezkedésnek jogilag véget vető 1848. évi áprilisi törvények a birtokstruktúrán nem változtattak, így a majorsági zsellérekből többnyire uradalmi cselédekké, napszámosokká váló földnélküli agrárproletariátus helyzete érdemben nem változott. Nem változott a szabadságharc leverését követően sem, bár Bécs a visszarendezés helyett a változások koordinálásának politikáját választotta. Sőt, a robot, a dézsma és egyéb földesúri szolgáltatások alól felszabaduló jobbágyság jelentős része az átalakulás következtében sok

¹ KERÉK Mihály: *A magyar földkérdés*. Mefhosz, Bp., 1939. 9-23.

kiegészítő tevékenységtől (faizás, nádlás, makkoltatás) el is esett, a tisztázatlan jogviszonyok (pl. kuriális zsellérek helyzete, erdők, legelők, italmérési, malom-, rév-, vásárjogi regálék tisztázása) pedig hosszas pereskedéseket jelentett a megváltozott körülmények között idegenül mozgó parasztság és a régi földbirtokosság között.² Az úrbéres földjéhez tulajdonosként hozzájutó birtokos parasztság nehezen tudott tájékozódni a piaci viszonyokban, a fejletlen ipar pedig nem volt képes felszívni a mezőgazdaság munkaerő-többletét, amelyet volt zsellérek mellett az elszegényedő, eladósodó kisbirtokosság biztosított. Bár, egyes szakemberek (Kelety Károly, Érkövy Adolf, Kerkápoly Károly) már a hetvenes évek végén rámutattak a telepítések szükségességére, a kormányzat csak néhány szimbolikus lépésre szánta el magát.³ A feszültségeket ideiglenesen tompította, hogy a mezőgazdasági konjunktúra, az út és vasút munkálatok, a vízrendezés egy ideig többnyire le tudta kötni ezt az óriási munkaerőt, ám ezek megszűntével a tengerentúli gabona versenye, a gépesítés és néhány aszályos év azonnal felszínre hozta az alapvető szerkezeti ellentmondásokat.

A birtokstruktúrát jellemző anomáliákat érzékelteti, hogy 1895-ben 12 millió hold, az ország egész területének majdnem egyharmada, 3768 nagyüzemhez tartozott, míg az 1,3 millió törpebirtok mindössze 2,2 millió kat. holdat foglalt el.⁴ A hatóságoknak a kilencvenes években így egyre gyakrabban kellett fellépniük a géprombolás, az aratósztrájk, vagy éppen az agrárszocializmus jelenségei ellen – a kivándorlás pedig tömeges méreteket kezdett ölteni.⁵

Földreformtervezetek a századfordulón

A kor politikai viszonyait a történeti hagyomány többnyire az agrárius-merkantil tengely mentén értelmezte, melyben Károlyi Sándor az előbbi, míg Tisza István az utóbbi vonal prominenseként szerepelt. Ez a megközelítés azonban meglehetősen sematikus, amit Tisza agráriummal foglalkozó – meglehetősen mostohán kezelt – írásai, valamint Károlyi több kérdésben megnyilvánuló, az agrárius politikai követelésektől eltérő „különvéleménye” is mutat.⁶

² TAKÁCS Imre: A Darányi Ignác nevéhez fűződő mezőgazdasági munkaügyi törvények rendelkezései és történeti háttérük. *Agrártörténeti Szemle* 1992, 1-4. sz. 38-42.

³ KERÉK: i. m. 31-40.

⁴ Uo. 64.

⁵ A kivándorlás a századforduló idején volt a legintenzívebb; az első világháború kitöréséig összesen mintegy kétmillió lakos hagyta el az országot. RÁCZ István: *A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon (1849-1914)*. Akadémiai, Bp., 1980. 81.

⁶ Lásd: PÖLÖSKEI Ferenc: Birtokviszonyok és vitáik a századfordulón (Tisza István, Darányi Ignác, gróf Károlyi Sándor, Rubinek Gyula). *Agrártörténeti Szemle* XLVIII, 2007, 1-4. sz. 153-154

Tisza említett munkáiban kifejti azt a konzervatív körökben később axiómává váló tételét, miszerint „*a nagybirtok a nemzet jövőjének záloga*”, ezért éppen a kötött birtokok, kincstári, hitbizományi földek kiterjesztése szükséges hazánkban. Tervezetében a hitbizományi törvényt ki szeretne vonni az uralkodó kezéből (aki azonban ragaszkodott királyi felségjogaihoz, így Tisza kísérlete kudarcba fulladt). Érdekes ugyanakkor, hogy a „nemzetfenntartó nagybirtok” motívuma a Horthy-korszak konzervatív retorikájában már kifejezetten az agrárius körök egyik legtöbbször emlegetett érvének számított. Szintén Trianon után vált sokat – és sokak által – hangoztatott érvvé a „telepítés nemzetpolitikai szerepe”. Tiszánál értelemszerűen ez még egyfajta prevenciót jelentett, amennyiben a magyar telepesek zárt tömbben való telepítését pártolta nemzetiségi területen.⁷ A későbbi miniszterelnök – a századforduló politikai csatározásiban elhalványuló – agrártársadalmi programja természetesen az agrárszocialista mozgalmak visszaszorítását éppúgy célozta, mint ahogy a kisbirtokosokat is segítette volna takarékszövetkezetekkel, jelzáloghitellel és hitelszövetkezetekkel.⁸

Az utóbbi célkitűzések főleg annak tükrében meglepőek, hogy (a „merkantilista”) Tisza fő vitapartnerének tartott („agrárius”) Károlyi Sándor éppen a hitel- és szövetkezeti ügyek legkövetkezetesebb híveként vált közismertté a korban. Míg azonban a leendő miniszterelnök pályája hamarosan más irányt vett, addig Károlyi többek között az Országos Központi Hitelintézet és a Hangya Szövetkezet megalapításával a gyakorlatban is próbára tette elképzeléseit. A két politikus alapállása között ugyanakkor fontos különbség, hogy Tisza elsősorban a stabil paraszti egzisztenciák megerősítését tűzte ki célul, szemben Károlyival, aki a kis- és törpebirtokosok, valamint a földnélküliek sorsának távlati javításával foglalkozott.⁹ A versenyképes termelési formák pártolása mellett Károlyinak voltak továbbá – bár igen szolid és kismértékű – telepítési elképzelései, valamint indokoltnak tartotta a munkások és cselédek számára bevezetni a betegség- és balesetbiztosítást is.¹⁰ E konzervatív szociálpolitikai törekvések megvalósítása azonban már Darányi Ignác földművelésügyi miniszterségéhez kötődik.

⁷ A nemzetpolitikai célzatú telepítést politikai ellenfeleinek többsége is támogatta, kivéve éppen a „legreakciósabbnak” tartott agráriusokat és a mindennemű földbirtok-korrekción ideológiai okokból ellenző MSZDP-t. TAKÁCS: i. m. 62.

⁸ PÖLÖSKEI: i. m. 154-158

⁹ Ez a kettősség végigkövethető a két világháború közti korszak reformterveinél is; a Nagyatádi-féle földreform esetében Károlyi alapvetése volt mérvadó, míg a későbbi kísérletek a szomorú tapasztalatokból adódóan – mint majd láthatjuk – a Tisza féle óvatos politikával próbálkoztak csupán.

¹⁰ PÖLÖSKEI: i. m. 161-162.

A leghosszabb ideig hivatalban maradó magyar földművelésügyi minisztert, Darányi Ignácot 1945 utáni történetírásunk a „rabszolgatörvény” (1898) és a „deresztörvény” (1907) „agrárius” megalkotójaként tette inkább hírhedtté, mintsem ismertté a köztudatban. Darányi azonban semmiképpen sem tekinthető agráriusnak a szó olyan értelmében, miszerint az agráriusoknak a gazdasági követeléseken túl jogi és politikai ambícióik is voltak. Annál inkább tekinthetünk rá úgy, mint az agrárius érdekeinek meghatározó politikusára, akinek telepítési kísérletei a századforduló legígéretesebben induló, ám végül torzóban maradt próbálkozásai voltak.

Tervezeteinek közvetlen előzményeként hivatali elődjének, Bethlen Andrásnak a telepítési törvényét (1894. V. tc.) kell kiemelnünk, mely akció főleg románok által lakott erdélyi peremterületeken hozott létre telepes községeket. Ez a mindössze 36070 holdra korlátozódó,¹¹ nyíltan nemzetpolitikai motiváltágú „reform” is nagy ellenkezést váltott ki agrárius körökben, mivel a földmagántulajdon megbontásának ténye mellett az „állami telepítés” gondolata is elfogadhatatlan volt e csoport számára. Az agrárius piacelmélet szerint ugyanis az állam nem avatkozhat be a birtokforgalom természetes folyamataiba (amivel egyébként is csupán a földszerzési vágyat erősítené). Rubinek Gyula, Széchenyi Imre, Zselénszki Róbert és más agrárius politikusok a magyarosítás eszközeként sem tartották célravezetőnek a „nemzetpolitikai” telepítést, sőt, inkább maguknak a nemzetiségeknek gazdasági, szociális megsegítését pártolták, amitől véleményük szerint azok „két emberöltő alatt” elmagyarosodnának.¹²

Az 1894-es törvény tehát nem érte el célját, azonban mintájául szolgált a későbbi reformtervezeteknek, így Darányi első minisztersége idején (1895-1903), még a Bánffy-kabinetben véghezvitt „ruszin akciójának” (1897) is. Ennek értelmében az állam Bereg vármegye legnagyobb hitbizományi birtokának tulajdonosától, Schönborn-Buchheim Ervin gróftól 25 évre bérbe vett 18000 kat. hold rétet, legelőt és szántóföldet, amit kisbérletként osztott ki 4132 kiscsászár között.¹³ Ez a regionális, egyébként is rendkívül szűk körben, kevés földdel végrehajtott próbálkozás azonban nyilvánvalóan nem volt képes orvosolni az országos bajokat.

¹¹ KERÉK: i. m. 46.

¹² Az 1894-es telepítéshez: FEHÉR György: Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései (1896-1909). *Agrártörténeti Szemle* XLVIII, 2007, 1-4. sz. 116-117. Az agrárius ellenvéleményhez lásd: PÖLÖSKEI: i. m. 160-161.

¹³ FEHÉR György: Darányi Ignác, a Bánffy-kormány földművelésügyi minisztere. *Agrártörténeti Szemle* XXXIX, 1997, 1-2. sz. 125-126. A ruszin-akciót megelőzte még egy kisebb horderejű birtokrendezés, amely „a majorsági zsellérbirtokról s az ehhez hasonló természetű birtokról” szóló 1895. évi XXV. törvényikként került be a törvénytarba. Uo. 116

A politikai, társadalmi feszültségek enyhítésére, a lehetőségek megvitatására Darányi egy széleskörű szakmai tanácskozás mellett döntött, melyre 1900 januárjában került sor. A hatnapos telepítési-konferencián Asbóth János, Mandelló Gyula és Zselénszki Róbert az agrárius érvrendszerre hivatkozva vetette el a telepítést, utóbbi pedig inkább a román Albina bank erdélyi politikájának átvételét – az eladó birtokok állami felvásárlását – javasolta „nemzetpolitikai” telepítési célokra. Maga a tanácskozás végül sikertelenül zárult, ami egyrészt szomorú tanúságtétele volt az elit áldozatvállalási képtelenségének, másrészt az egységesnek tűnő politikai érdekcsoportok sokszínűségét is bizonyította. Így nevezhette például Zselénszki Róbert „*a szabadkőművesekkel chórusban üvöltőnek*” az 1945 utáni történetírásunkban „reakciós” politikusként elmarasztalt Darányi Ignácot.¹⁴

„A Széll-kabinet második embere” azonban tovább próbálkozott és hamarosan egy 100 millió koronás telepítési alapra tett javaslatot a miniszterelnöknek, ami azonban az 1903-as, elkészült törvényjavaslatban már 80 millióra „szelídült”. Ezt a munkát minisztériumi munkatársainak, Máday Izidórnak, Bartóky Józsefnek és Lovas Sándornak a segítségével készítette el az 1894. évi törvény és az 1897-es telepítés tanulságai alapján. A 125 paragrafusból és 10 fejezetből álló tervezet a telepes község, a telepes falu és a tanyatelep mellett elkülönített ún. „gazdasági munkástelepeket”, melyek a nagybirtok számára jelentettek volna biztos munkaerőt, a munkavállaló számára pedig a korábnál biztosabb megélhetést. Szintén újdonság volt az ún. „nagy telephely” felvetése (lényegében egy 80-600 kat. hold közti középirtok), amely a folyamatosan fogyó magyar nemesség védelmében jött volna létre. A telepes költségeinek enyhítésére dolgozták ki a járadékrendszer és a járadék-záloghitel intézményét, a feladatok koordinálását pedig az Országos Telepítési Tanács végezte volna. A telepítés mellett a parcellázás háttérmunkálatait is elvégezték; 2 és 40 kat. hold közti terület megszerzésével egészíthették volna ki a jogosultak birtokaikat. A tervezetet végül a kormányválság miatt be sem terjesztették, a Khuen-Héderváry és Tisza-kabinet pedig levette a napirendről a kérdést. Nemsokára azonban nyomtatott formában is megismerkedhetett a földreformmal a közvélemény, amely ezáltal a politikai közbeszéd szintjére emelkedett.¹⁵

Darányi 1906-ban visszatért hivatalába, így egy meglehetősen hosszú háttérmunka után a Wekerle-kormány is bírt telepítési tervvel. Az 1909-es

¹⁴ Idézi: FEHÉR György: *Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései...*, i. m. 121.

¹⁵ Uo. 125-129. A telepítésnek – pro és kontra – jelentős irodalma lett a századfordulón; a publicisták mellett többek között a Gazdaszövetség (Károlyi Sándor, Bernát István), a keresztényszocialisták (Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor) és a polgári radikálisok (Jászi Oszkár, Dániel Arnold) is támogatták – valamilyen formában – a kérdést. KERÉK: i. m. 74-94.

tervezet azonban már megváltozott körülmények közt született, így némileg különbözött is elődjétől. A földművelésügyi miniszter kettős szorításba került: egyfelől a „régí” agráriusok, másfelől a parlamentbe újonnan bekerülő nemzetiségiek, baloldaliak és parasztpolitikusok, mindenekelőtt a román képviselők, valamint Mezőfi Vilmos és Áchim L. András támadták. Bizakodással tölthette el ugyanakkor, hogy míg a kis- és középbirtokosság érdekvédelmi szervezetének, a Gazdaszövetségnek ő maga volt az elnöke Károlyi Sándor halála (1906) óta, addig a nagybirtokosok csoportosulásának, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek (OMGE) Károlyi Sándor unokaöccsét, a reformszellemiségű Károlyi Mihályt választották elnökéül a szélső-agrárius Zselinszki ellenében.¹⁶

A földművelésügyi miniszter, munkatársainak¹⁷ segítségével még részletesebb javaslatot dolgozott ki, melynek sikeréhez a közvélemény előtti viták helyett ezúttal informális úton próbált tájékozódni. A változásokat tükrözte, hogy új tervezetében hangsúlyosabb szerepet kapott a középbirtokosoknak megfelelő telepek létrehozása, mely a Rubinek-féle szárny felé tett gesztusként is értelmezhető. A törvényjavaslat foglalkozott az Észak-Amerikába kivándoroltak visszatelepítésével, a járadékrendszer keretében járadéktelek létrehozásával, majd a miniszter a parlamentben külön hangsúlyozta, hogy a *„kérdés meg nem oldása annyit jelentene, mint lemondani a magyar nemzeti állam felépítésének feltételeiről”*.¹⁸

Az elkészült tervezet 368 paragrafusból állt 14 fejezetre osztva, melynek gyakorlati megvalósítását egy 120 millió koronás alap volt hivatott biztosítani. A telepítés mellett a tervezet parcellázásról is gondoskodott és érintette a korlátolt forgalmú birtokok kényes kérdését is. A törvény előírta volna az állam elővásárlási jogát minden 50 kat. holdnál nagyobb kötött birtok esetében és minden adás-vétel után bizonyos összegű járulékot kellett volna fizetni a telepítési vagy erdővásárlási alapba. Darányi a legkülönbözőbb agrártársadalmi rétegek „érdekeinek összehozására” haszonbérelő társulásokat irányzott elő, melyek a nagybirtokosoktól a részesaratókig fogták volna össze egy-egy

¹⁶ HAJDU Tibor: *Károlyi Mihály*. Kossuth, Bp., 1978, 56-69.

¹⁷ Bartóky József, Lovas Sándor, Sierbán János, Tervey Imre, Zsedényi Béla. FEHÉR: *Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései...*, i. m. 132.

¹⁸ Az 1908. május 19-i miniszteri felszólalást közli: *Darányi Ignác: válogatott dokumentumok*. Szerkesztette és a bevezetőt írta: FEHÉR György. Osiris, Bp., 1999. 161. Figyelemreméltó, hogy a földreform, mint *„a nép beemelése a nemzetbe”*, csak harminc évvel később, a két világháború közti népi írók által kerül majd szélesebb nyilvánosság elé.

nagybirtokon az odatartozókat.¹⁹ Bár végül ezt a tervezetet beterveztették a Ház elé, a Wekerle-kormány bukása következtében nem kerülhetett sor parlamenti vitájára.

A dualizmus „legátfogóbb, mérsékelt birtokpolitikai koncepciója”²⁰ tehát részben az ellenérdekelt erőknél, részben a szerencsétlen időzítéseknek köszönhetően nem valósulhatott meg. Darányi kísérleteinek legfontosabb hozadéka azonban elsősorban nem is – megvalósulásuk esetén is bizonyára csekély – eredményeiben keresendő. Azzal ugyanis, hogy a dualizmus korát meghatározó liberális piaci elvekkel szemben felvetette az állam szerepvállalásának szükségességét birtokpolitikai kérdésekben, mintát szolgáltatott a Horthy-éra több (később taglalandó) földreformtervezetének is. Így válhatott a liberális alapállását mindig hangsúlyozó – de Tiszával végig hadilábon álló – reformpolitikus a két világháború közti korszak konzervatív szanalási kísérleteinek origójává.

Mint láthattuk, a korszak telepítési tervezeteket érintő retorikájában a szociális elégedetlenség féken tartása mellett kiemelt szerepet kapott a „nemzetpolitikai” szempont is. Mindenekelőtt Erdély helyzete volt ebből a szempontból speciálisnak tekinthető, hiszen a Mezőség birtokállományának nemzetiségi térképe gyorsított ütemben rajzolódott át (míg az összefüggő, masszív székelyföldi tömbmagyarságnál ilyen léptékű változásokat nem tapasztalhatunk). A románság részben adott etnoszociális okokkal magyarázható, részben szervezeteik (Albina, Liga Culturala) és vezetőik által patronált térnyerése felkeltette egyes politikusok aggodalmát. A szabadelvű Beksics Gusztáv a székelyföldi és az alföldi magyarság között majdnem megszakadt etnikai összeköttetést nagyarányú mezőségi telepítéssel kívánta orvosolni. Mint írta, „*ha az Alföld és a székely medence lakossága földuzzad s a kettő közt s nyelvszigetek összeköttetésbe jutnak, létesül a két magyar medencét összekötő nagy magyar híd*”²¹, mely egyben a regáti románságot is elvágta volna az erdélyitől. Beksics – sajátos liberális alapállású politikusként – elsősorban a parasztság demográfiai problémáiból kiindulva igényelte a magyar szupremáciát biztosító nemzetpolitikai célzatú telepítést. Nagyszabású koncepciójának középpontjában az ország belső területein (Alföld, Dunántúl) elhelyezkedő

¹⁹ Ez a „korporatív gondolat” állami szinten Mussolini Olaszországában valósult meg a „hivatásrendek” formájában, Magyarországon pedig Gömbös Gyula próbálkozott (volna) hasonló elképzelésekkel.

²⁰ FEHÉR: *Darányi Ignác birtokpolitikai elképzelései...*, i. m. 142. Az 1909-es tervezet egészéhez: Uo. 131-142.

²¹ BEKSICS Gusztáv: *A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön*. Athenaeum, Bp., 1896. 9. (A műcímek esetében a betűhív formát közöltük, míg az idézetknél a mai helyesírás szabályai szerint jártunk el.)

nagybirtokok határvidékekre való áttelepítése, illetve e belső területeken életképes paraszti kis- és középbirtokok létesítése állt. Az „abnormális birtokviszonyokat” a nagybirtokok, mindenekelőtt a hitbizományi földek, a kincstári birtokok és a községi birtokok szétparcellálásával tartotta orvosolhatónak, az első telepítési kísérletek kishaszonbérleti próbálkozásainak mérsékelt sikeréből okulva. Liberális alapállása birtokpolitikai felfogásában mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy egyértelműen kiállt a birtokosok kártalanítása és a reform önkéntessége mellett, hiszen „*a tulajdonjog szentségét még a nemzeti munkánál is tiszteletben kell tartani*”.²² Láthatjuk majd, hogy részben éppen ezt az érvelést veszi majd át a húszas földreform nagybirtokos ellenzéke, Beksics gondolatvilágának hatása azonban jóval mélyebb. Míg nemzetpolitikai telepítéstervének végső célja, egyfajta „regionális magyar birodalom” létrehozása jól illeszkedik korának – elsősorban Hoitsy Pál és Rákosi Jenő elképzeléseivel fémjelzett – optimista jövőképéhez, addig a földművesség ügyének felkarolásával, valamint a középosztályt a parasztságból felfrissíteni igyekvő gondolatokkal a 20. századi magyar népi-nemzeti radikális eszmekör egyik előfutárának is tekinthetjük. A magyar politikai gondolkodásban nála tűnnek fel először azok a megfogalmazások (egyke, népesedési problémák, német- és pánszláv-veszély, Kert-Magyarország gondolata), melyek majd a 30-as években válnak általánossá és a népi mozgalom jellegzetes kategóriáiként mennek át a köztudatba.²³

Ezt az elképzelést karolta fel egy ambiciózus, fiatal erdélyi arisztokrata, Bethlen István, aki Apponyi nemzetiségpolitikai törvényjavaslatának apológiájába ágyazva, már első, 1907-es parlamenti beszédében is a mezőszéki magyarság megerősítését körvonalazta (aminek két alappillére éppen a nemzetpolitikai szempontú oktatáspolitikai, és a telepítés).²⁴ Tervezete azonban – osztozva a Darányi-féle javaslat sorsában – a munkapárti kormányok alatt érdektelenségbe fulladt, mindamellett, hogy nyilvánvalóan a megfelelő anyagi keretek sem álltak a felelős szervek rendelkezésére. Ezt követően a Magyar Gazdaszövetség 1911-es kecskeméti, majd 1912-es siófoki nagygyűlésén, valamint az Országos Magyar Szövetség 1912-es ülésén próbálkoztak a reform hívei áttöréssel, ám Bethlen

²² Uő: *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációjuk: különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre*. Athenaeum, Bp., 1896. 144.

²³ SZABÓ A. Ferenc: Népesedés, telepítés a századfordulón. Beksics Gusztáv nézetei. *Századok* 126, 1992, 2. sz. 254-255. Beksics telepítési koncepciójáról részletesen: 237-255. A XX. század első évtizedének közepén az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) egyik fiatal tisztviselője, Éber Ernő dolgozott ki Beksicséhez hasonló – bár utóhatásában nem ilyen komplex – tervezetet. ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Osiris, Bp., 1999. 55.

²⁴ *Bethlen István, Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk. és az utószót írta: ROMSICS Ignác. Osiris, Bp., 2000. 9-28.

figyelemreméltó adatgyűjtése és a témában történő számos felszólalás mindössze a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének, közismertebb nevén az Altruista Banknak a felállítását eredményezte.²⁵

Ezt követően – a korszakban nem először – egy EGE- tisztviselő, Tokaji László hívta fel a figyelmet a nemzetiségpolitikai telepítés szükségességére. A Szilágyságba, Alsó-Fehérbe és Kis-Küküllőbe kiküldött, birtokstruktúrát elemző kérdőíveinek eredményei szerint a régióban „1903 és 1912 között a magyarság közel ötszörösét veszítette, a románság pedig ötszörösét szerezte meg annak a földterületnek, amelyet az utolsó öt évre és a 100 holdon felüli birtokokra korlátozódva e két megyében Bethlen kimutatott.” A megdöbbentő (ám egész Erdélyre vonatkoztatva közel sem reprezentatív) adatok az OMGE-t is megmozdították, így a közgazdasági szakosztály májusi ülésén Bethlen ismertethette az erdélyi birtokforgalom alakulását, valamint konkrét javaslattal is előállt. A közép- és nagybirtokok adó és hitelterhektől való megszabadítását, hitbizományi reformot, 10 millió koronás költségvetésből megvalósítandó telepítést javasolt, valamint támogatta volna az Amerikába kivándoroltak visszatelepítését, földhöz juttatását, továbbá az Országos Központi Hitelszövetkezet állami segélyezését és a román földszerzések ellenőrzését. Nem véletlen tehát, hogy legharcosabban Darányi támogatta a javaslatot, hiszen Bethlen tervezete – sajátos erdélyi jegyeivel együtt – erősen emlékeztetethette saját 1909-es javaslataira.²⁶

„A háború előtti birtokpolitikai mozgalom csúcspontja a Bethlen és Tokaji által kezdeményezett szeptember eleji »országos nagygyűlés« volt Kolozsvárott.” Az EGE titkár két munkában is ismertette a gyűjtések eredményeit, melyek azonban nem voltak annyira lehangolóak, mint azt a fent említett, három térségben végzett felmérések sejtetni engedték. A gyűjtések összességében Bethlen adatait erősítették meg, valamint azt a vélelmet, hogy leginkább a 100 holdon felüli birtokok veszélyeztetettek. Bethlen kolozsvári előadói beszédében lényegében az OMGE-nagygyűlésen elhangzottakat ismételte, új elemként beemelve egy új örökösödési rendszer kidolgozásának és a hitelügyek rendezésének szükségességét.²⁷

²⁵ ROMSICS: *Bethlen István.*, i. m. 66-70. Az 1909 és 1918 közötti kormányok a reformerek tervezeteivel lényegében nem foglalkoztak. Az állami telepítések helyett létrehozták az Altruista Bankot, mely üzleti alapon, de állami gyámkodással koordinálta a megvalósuló, igen csekély mértékű birtokkorrekciókat. A bank szerepet játszott a Károlyi-féle földreformot előkészítő ideiglenes intézkedésben, az állam elővásárlási jogát szavatoló rendelet (5300/1918) érvényesítésében is. KERÉK: i. m. 110-119 és 152.

²⁶ ROMSICS: *Bethlen István.*, i. m. 76-78.

²⁷ Uo. 78-79.

Tisza az Altruista Bank 12 millió koronás megsegítésével reagált a problémára – és természetesen az ezzel összefüggésben körvonalazódó esetleges politikai összefogásra –, ami komoly segítség volt egyes erdélyi gazdáknak, ám a telepítés továbbra sem indulhatott meg. Tisza döntését minden bizonnyal külpolitikai játszmák is motiválták, mivel ő a Balkán-háborúk kapcsán megingott összeurópai egyensúlyban a Romániával való szövetség elmélyítését tartotta járható útnak. Ennek azonban természetesen ára volt, hiszen nem lehetett egyszerre a román érdekeket is akceptálni és az erdélyi magyar birtokosok románellenes törekvéseit támogatni. Tisza (igen mérsékelt) közeledési kísérlete Bukarest felé általános felháborodást váltott ki a parlamentben, és meggyőzte Bethlent a pártok feletti politizálás szükségességéről. Az Erdélyi Szövetség ennek szellemében alakult meg 1913 végén, eleinte a földkérdésben demokratikus, sőt, helyenként transzszilván hangoknak is teret engedve. 1914 tavaszán azonban egységes állásfoglalásuk konzerválódni látszott, június végétől pedig egészen más kérdések foglalkoztatták a magyar közéletet.²⁸ A háború alatt mindössze Prohászka Ottokár, a Gazdaszövetség által felkarolt, 10.000 hold feletti kötött birtokokat szétosztani kívánó javaslatát említhetjük meg, mely 15-35 holdnyi részletekben parcellázta volna ki e területeket a „háború sújtottjainak” és az Amerikából visszavándoroltaknak.²⁹ A tervzetből azonban természetesen – mindenekelőtt a háborús viszonyok, majd az összeomlás miatt – semmi sem lett.

Ami a korszak megvalósult birtokkorrekcióit illeti, mivel a dualizmus-kori telepítések a trianoni országhatáron kívülre estek, az esetleges eredmények 1920 után már nem mutatkozhattak. Ez a mintegy kétmillió holdnyi – jobbára erdő és legelőterület feltöréséből keletkezett – terület ugyanakkor hivatkozási ponttá vált nagybirtokos körökben, hiszen ők éppen ezek „feláldozásával” próbálták megtartani a nagyobb bevételeket jelentő belső területeiket. Így álláspontjuk konzerválódott, ami egyben természetszerűleg nagy hatással volt a háború utáni politikai kurzus lehetőségeire, reformelképzeléseire is.³⁰ 1910-ben ugyanakkor az ország birtokainak több mint a fele továbbra sem érte el a 10 kat. holdat, míg a gazdaságoknak mindössze 0,2 %-át kitevő 1000 kat. holdon felüli üzemek a művelhető területek 32 %-át tették ki.³¹

²⁸ Bethlen szerepéhez a földreformtervezetekben lásd: ROMSICS: *Bethlen István.*, i. m. 48-86.

²⁹ CZETTLER Jenő: A magyar gazdaszövetség és a birtokreform. *Magyar Gazdák Szemléje* 1921. január. 27-35.

³⁰ Ugyanakkor a trianoni békeszerződés által a 100 holdon felüli birtokokra jutó szántóterület aránya 30,66%-ról 41,15%-ra nőtt. GUNST Péter: Az 1920. évi földreform – politikai nézőpontból. *Agrártörténeti Szemle* XLVII, 2006, 1-4. sz. 226.

³¹ Uő: Magyar agrártársadalom 1850-1914. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Uő. Napvilág, Bp., 1998. 168.

A forradalmak agrárpolitikája

Az 1918 őszen összeomló Monarchia sorsa igazolta Darányi vészjósló szavait, amikor hét évvel korábban arról értekezett, hogy „végzetes lépés volt az addig követett telepítési politika leállítása. (...) A nemzetekre is áll az Írás szava: dolgozzunk addig, amíg nappal vagyon, mert eljön az éjszaka és akkor nem dolgozhatunk többé...”³²

A hatalomra kerülő Károlyi-kormány agrárpolitikáját egy komoly földreform iránti általános várakozás előzte meg, s ezúttal már az OMGE és a klérus is hajlandó volt valamilyen mértékű áldozatot hozni.³³ Ezt tanúsítja a szervezet lapjának, a Rubinek Gyula és Szilassy Zoltán által szerkesztett *Közteleknek* november közepi állásfoglalása is, melyben felhívják „a magyar birtokosság minden tagját, hogy földjük egy részét önként ajánlják fel a népies birtokpolitika céljaira.”³⁴ A Gazdaszövetség pedig már májusban programjává tette a kis- és középbirtokok számát növelő intézkedéseket, a „nemzeterősítő telepítések” megindítását, sőt – a klasszikus szabadelvű felfogás ellenében – az állami kisajátítási jog (jól körülhatárolt) megadását is javasolta lapján keresztül.³⁵ Már az őszirózsás forradalom után olvashatunk ugyanitt a földművelésügyi miniszter által összehívott birtokpolitikai tanácskozáson elhangzott érdekes tervezeteket, például azt a javaslatot, miszerint földbirtokformaként egyfajta paraszt-kollektívizmust kellene 60-70 évre bevezetni a frontról hazaérkezett és földhöz juttatott katonák körében. Ez a közösen bírt földterület a szerző érvelése szerint az ősiség módjára (!) elidegeníthetetlen lenne, így meggátolhatóvá válna a birtokviszonyok visszarendeződése.³⁶

A Buza Barna földművelésügyi miniszter által végül foganatosított törvény hűen tükrözte a zavaros körülményeket, és minden jó szándéka ellenére magán viselte a kapkodás jeleit is. A törvényhozók sietsége érthető volt, hiszen a földosztást a David-Kautsky-féle ortodox marxista felfogás talaján álló, egyre több teret nyerő kommunisták, sőt a szociáldemokraták jelentős része is ellenezte. „A földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló 1919/XVIII. néptörvény az 1000 hold feletti, háború alatt szerzett földbirtok és általában az 500 holdon felüli világi és a

³² Darányi 1911-es kecskeméti beszédét idézi: KERÉK: i. m. 120.

³³ Az OMGE és a katolikus egyház az 5000 hold feletti birtokok kisajátítását fogadta el. ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Bp., 2003. 117.

³⁴ *Köztelek*, 1918. nov. 16.

³⁵ A Gazdaszövetség agrárprogramja. *Magyar Gazdák Szemléje* 1918. máj.-jún. 129-136. A szélesebb birtokos-bázisra építő, Károlyi Sándor alapította Gazdaszövetség ritkább időközönként megjelenő orgánuma, a Bernát István szerkesztette *Magyar Gazdák Szemléje* igényes periodika volt. Elsősorban szaktanulmányokat közölt, s e jellegét megtartotta a két világháború között is.

³⁶ SZEGEDY Miklós: A magyar föld jövője. *Magyar Gazdák Szemléje* 1918. nov.-dec. 329-335.

200 holdon felüli egyházi birtokok kártalanítás melletti kisajátítását írta elő. Az új gazdák 50 éves futamidejű örökhaszonbérletbe kaptak volna 5-20 hold földet és 0,5-3 holdas szőlőbirtokokat. A látszólag igen radikális földreform alapelve az a régtől ismert gondolat volt, miszerint „a föld azé, aki megműveli”, így a földnélküliek és mindenekelőtt a törpe- és kisbirtokosok megsegítését irányozta elő. Mellettük azonban lehetőséget biztosított minden réteg számára a földszerzésre, ami minden bizonnyal kaotikus állapotokat okozott volna a végrehajtásban. Erre viszont a szimbolikus kápolnai parcellázást leszámítva nem kerülhetett már sor.³⁷

Károlyi Mihály és Jászi Oszkár is panaszkodott a szocialisták földreform-szabotázsára és nagybirtokmentő szövetkezetesítésükre,³⁸ 1919. március 21-e után ez a gondolat azonban már államilag deklarált célkitűzéssé vált. A „szövetkezetesítés” természetesen csupán nevében emlékeztetett a századforduló Károlyi Sándor által népszerűsített mozgalmához, mivel míg ott valóban magántulajdonosok önkéntes szövetkezéséről volt szó, addig a Tanácsköztársaság tulajdonképpen állami gazdaságokat próbált – korántsem önkéntes alapon – létrehozni.³⁹ A Nyisztor György, Vantus Károly és Hamburger Jenő nevével fémjelzett kommunista agrárpolitika terméke a Forradalmi Kormányzó Tanács XXXVIII. számú rendelete lett, melynek értelmében minden 100 hold feletti birtok állami tulajdonba került, irányításukat a földművelésügyi népbiztosság, ellenőrzésüket pedig a helyi tanácsok voltak hivatva ellátni. A rendelkezés alapelve szerint „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé” volt, a gyakorlat tanulságai azonban elfordították a parasztság nagy részét a proletárdiktatúrától. Napirendre kerültek az ellenállás különböző formái, a rendszer pedig a lehetetlen kül- és belpolitikai helyzet hatására augusztus elsején összeomlott.

Az 1920-as földreform

Bár, a Tanácsköztársaság bukását követően berendezkedő Horthy-rendszer meghatározó politikai tényezői mindenekelőtt a háború előtti korszak gazdasági, társadalmi viszonyainak – apróbb reformokkal kiegészített – konzerválását tűzték ki célul, a századforduló és a forradalmak tapasztalatai után nyilvánvaló

³⁷ Uo. 118-119 és KERÉK: i. m. 148-161.

³⁸ Károlyi Mihály: *„Mi nem tudtuk végrehajtani a földreformot, mert a szocialista miniszterek szabotálták ezt a munkát.”* Jászi Oszkár: *„Annál nyugtalanítóbb volt az a propaganda, melyet a forradalom szélsőbal szárnya kezdett a földosztás ellen.”* Idézi: SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás (1918-1920)*. Korona, Bp., 2001. 108.

³⁹ Uo. 147-148.

volt, hogy elodázhatatlan feladat valamiféle földreform végrehajtása. A politikai (és szemléletbeli) fordulatot mutatják a *Köztelek* írásai is, hiszen míg 1918 őszén az OMGE-körei még „bíztak benne”, hogy „*a magyar birtokosság az önkéntes földfelajánlással bizonyosságát fogja adni annak, hogy teljes őszinteséggel csatlakozik a Nemzeti Tanács által képviselt népuralmi rendszerhez*”⁴⁰, addig, 1919 őszén már a „*fokozatos haladás, a létező állapotok megfontolt átalakítását*” tűzték ki célul, nem egyszer gúnyosan bírálva hasábjaikon Buza Barnát.⁴¹ A következő hónapok alatt körvonalazódó nagybirtokos felfogást foglalja össze a lap 1920 május 22-i számának, „*A földreform és az OMGE*”-címet viselő melléklete, mely Rubinek Gyula földművelésügyi miniszternek (a *Köztelek* volt szerkesztőjének) címezve „*túlságosan radikálisnak*” nevezte a tervezetet.⁴² Pedig ez még nem a Nagyatádi-féle javaslat volt, mely majd csak júliusban került nyilvánosság elé, nagy ijedtséget okozva nagybirtokos-berkekben. Némi malíciával jegyzik meg ekkor Rubineknek: „*úgy tudtuk, hogy a földbirtok politikai törvényjavaslat előkészítésével a földművelésügyi miniszter foglalkozik*”.⁴³ Végül éppen fordítva történt. A megvalósuló reform az időközben földművelésügyi miniszterré lett Nagyatádi Szabó István nevéhez fűződik, bár tartalma inkább követte Nagyatádi fő ellenfelének és hivatali elődjének, Rubinek Gyulának a nagybirtokosság érdekeit szem előtt tartó elképzeléseit. A „*kompromisszumot*”⁴⁴ már július végén üdvözli az OMGE, majd szeptemberben már nyíltan is megállapítják, hogy a Nagyatádi Szabó István által végül „*benyújtott törvényjavaslat tökéletesen megegyezik a Rubinek-féle tervvel*”.⁴⁵ Nagyatádi ekkor már hosszas belpolitikai manővereket követően földművelésügyi miniszter, ám a földreformtervezet beterjesztése előtt

⁴⁰ *Köztelek*, 1918. nov. 16.

⁴¹ Uo. okt. 18.

⁴² Uo. 1920. május 22. Ezt megelőzte egy vitaindítónak szánt rovat a lapban, *A földreformhoz* címmel.

⁴³ Uo. júl. 17.

⁴⁴ A törvényjavaslat annyiban követte Nagyatádi eredeti elképzelését, hogy a mezőgazdasági munkások érdekében még a földreform végrehajtása előtt rendeleti úton az 1920/XXIX. tc. által felhatalmazta a földművelésügyi minisztert, hogy az azonnali beavatkozást igénylő községekben 600 négyszögöl házhelyet, vagy 1-2 hold kishaszonbérletet juttasson a rászorulóknak. NAGY József: Nagyatádi Szabó István és a földreform. In: *Nagyatádi Szabó István emlékkönyv*. Szerzők: KÁVÁSSY Sándor et. al. Magyar Mezőgazdasági Kiadó, Bp., 1995. 229.; valamint MÉSZÁROS Károly: Nagyatádi Szabó István programja és programfeladása (1919-1921). In: *Parasztkérdés*. Szerk. JUHÁSZ Antal és SÍPOS József. Szeged, 1985. 172-173.

⁴⁵ A „*kompromisszumhoz*”: *Köztelek*, júl. 31.; idézet: Uo. szept. 11. Hasonlóképpen üdvözli a tervezetet a Magyar Gazdák Szemléje is. Részletes, konkrét paragrafusokra reagáló tanulmányuk azonban jó néhány javaslatot is tartalmaz, mint például a közép- és kisbirtokok kisajátításának tilalmát, vagy az Országos Földbirtokrendező Bíróság átalakítását. *Magyar Gazdák Szemléje* 1920. május-június. 147-152.

mindössze három nappal foglalta el Rubinektől a minisztériumi bársonyszéket. Ennek eredményeként a reformterv is elődje elképzeléseit követte inkább: az önálló kisbirtokos egzisztenciák megerősítése helyett – ami Nagyatádi eredeti szándéka volt – minél több embert próbáltak meg földhöz juttatni minimális földterületből.

Az 1920/XXXVI. törvénycikk „a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezéseket” tartalmazta, mely *„a lehetőségekhez képest előmozdítja a földszerzést, főleg azok részére, akik a földhöz eddig önhibájukon kívül nem jutottak.”* A törvény tehát nem földosztást ír elő, csupán segíteni szeretné az agrár nincstelének államilag koordinált földvásárlását. Mindezt lehetőleg szabadkézből, vagy elővásárlás útján állami kézbe kerülő területekből tervezte, később viszont megváltásból, vagy vagyonváltságból származó földeket is bevontak. Mivel a nehézkes jogi nyelvezetű és sok ismeretlen, jogilag sem tisztázott fogalmat tartalmazó – 11 fejezetből és 101 cikkelyből álló – rendelkezés nem határoz meg sem birtokmaximumot, sem igényjogosultságot és nem tisztázza a vételárat és a törlesztési lehetőségeket sem, ennek következtében végrehajtása meglehetősen követhetlenné vált. A lebonyolítás az Országos Földbirtokrendező Bíróságra hárult, a gyakorlati végrehajtásnál pedig jelentős feladat várt a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségére, a Kisbirtokosok Országos Földhitel Intézetére és az Országos Központi Hitelszövetkezetre. A törvény hatálya öt évre szólt, tehát csak azzal az igényléssel foglalkoztak, ami 1925. december 7-ig megérkezett (ám az érdemi munkát csak 1921 nyarán tudták elkezdni).

További problémákat jelentett a birtokosok állami beavatkozás miatti hagyományos ellenkezése,⁴⁶ de a jelentősebb sérelmek egyértelműen a kérelmezőket érték. A földárak ugyanis egy év alatt a 15-20-szorosára emelkedtek, a birtokosok pedig sokszor a legértéktelenebb, az igénylő lakhelyétől messze fekvő, vagy megközelíthetetlen területeket jelölték ki birtokrendezési célokra. A hatósági közegek elfogultsága szabotálta az egyébként is nehézkes, homályos, sok kiskaput engedő rendelkezést és gyakorlattá vált a földet igénylő cselédek elbocsátása is. További problémát jelentett, hogy az eljárási költségeket az igénylőnek – az eljárás sikerességétől

⁴⁶ Ezek elsősorban az állami beavatkozást nehezményezték, a kártérítés pénzügyi alapjait hiányolták, illetve az OFB egyes következtelenségeit bírálták. Az OMGE még országos értekezletet is szervezett a reform végrehajtásának tárgyában, a vármegyei gazdasági egyesületek részvételével (*Köztelek*, 1922. okt. 8-i különszám), valamint Darányi egykori fő agrárius ellenfele, Zselénszki Róbert is megszólalt az „úgynevezett” földreformmal kapcsolatban (Uo. 1922. ápr. 22.). A századfordulón telepítési tervével feltűnő Éber Ernő a törvény- és tekintélytisztület, valamint a morál fontosságát hangsúlyozta a reformban (Uo. 1924. május 11.), majd a magán- és külföldi tőke bevonásának szükségességéről értekezett (Uo. 1925. márc. 25.).

függetlenül – előre kellett kifizetnie, amit ilyen körülmények között sokan nem is vállaltak. Számos embert fosztottak meg a földigénylés lehetőségétől továbbá azzal, hogy forradalmárnak, kommunistának nyilvánították őket. Természetesen a körülmények, a békeszerződés gazdasági, társadalmi következményei, a megoldatlan pénzügyi háttér és az ország politikai, gazdasági elszigeteltsége sem könnyítette meg a törvényhozók munkáját. Mint a kor kiváló konzervatív agrárszakértője, Czettler Jenő rezignáltan jegyezte meg: „*a nagy magyar állam még csinálhatott volna birtokpolitikát*”, ma azonban nincsen lehetőség erre.⁴⁷ A Gazdaszövetség Agrárpolitikai Szemináriumának egyik tagja, európai szakirodalmakra hivatkozó, mértéktartó konzervatív álláspontot érvényesítő tanulmányában szintén lényegre látóan tapintott rá a reform – az igénybevett földmennyiségen túlmutató – fő fogyatékoságaira; a tőke, a szövetkezetek, valamint az új birtokosok szakértelmének hiányára.⁴⁸

A földreform körüli tarthatatlan helyzet a belpolitikai tényezők kivételesen széles rétegét hozta közös nevezőre. A kormánypárti kisgazdától a liberálisokon át az ellenzéki fajvédőig, úgy tűnt, szinte mindenki a megoldásokat kereste, ami annál is sürgetőbbé vált, mivel az első két évben az eljárást kérő községeknek mindössze a 7 %-ában történt meg a végrehajtás. A látszólagos egyetértés ellenére a csalódott kisgazdák Nagyatádi vezette része 1923 elején elkezdett a Gömbös körül szerveződő, egyre markánsabb fajvédő-csoport felé közeledni, ami döntően módosíthatta volna az Egységes Párt erőviszonyait is, válságot okozva ezzel a kormányban és a belpolitikában egyaránt. Bethlen válaszút elé került; vagy vállalja 20-30 kisgazda képviselő kormánypártból való kilépését (és esetleges külön fellépésüket Gömbösékkel), vagy engedve a nyomásnak a földreform-korrekciónak útjára lép. Az utóbbi mellett döntött és személyes szuggesztióját is bevetve ismét sikerült megnyernie Nagyatádit, rábírva a kisgazdák vezérét a kormányban maradásra.⁴⁹ E kompromisszum gyümölcseként – mintegy háromnegyed éves procedúra után – jött létre az 1924. évi VII. tc., ismertebb nevén a „földreform-novella”, mely a reform lefolyásának meggyorsítását volt hivatott szolgálni.⁵⁰ A nagybirtokos körök ismét kemény ellenállást tanúsítottak a tervezet ellen, mindenekelőtt Hadik János, volt („egynapos”) miniszterelnök, az OMGE közgazdasági

⁴⁷ CZETTLER Jenő: A birtokreform. *Magyar Gazdák Szemléje* 1921. márc.-ápr. 212-228.

⁴⁸ IFJ. DESEŐ Antal: A földbirtokreform. Uo. 1924, máj.-aug., 148-165.

⁴⁹ ROMSICS: *Bethlen István.*, i. m. 232.

⁵⁰ A novelláris földreform-korrekciónak ötlete már 1921-ben felmerült Balázsovits Dezső földművelésügyi tanácsos cikksorozatában (*A földbirtokreform végrehajtásának kérdéséhez*). *Köztelek*, 1921. nov. 26-dec. 10.

szakosztályának elnöke cikkezett gyakran e témában.⁵¹ A javaslat végül átment a törvényhozáson, eredményességét pedig jól mutatja, hogy „*az 1920 vége és 1923 nyara között szétosztott 136 ezer holddal szemben 1923 ősze és 1925 ősze között 726 ezer hold föld került a parasztság kezébe.*”⁵² A rendelkezés körüli vita azonban évekig húzódott és az eredeti célból (a földreform kiszélesítése) mindössze a házhelyek nagyobb arányú kiosztása valósulhatott meg.

A helyzetet súlyosbította a kiscgazdákat igen érzékenyen érintő Eskütt-ügy, majd Nagyatádi Szabó halála (1924), a földbirtokrendezés pedig úgy közeledett a végéhez, hogy a megváltási árban továbbra sem volt megállapodás. A jogi helyzetre jellemző, hogy sok helyen a birtokváltás után sem a régi, sem az új birtokos nem volt hajlandó adót fizetni. A kaotikus állapotokat próbálta orvosolni a kormány az 1928. évi XLI. törvénycikkkel, mely a földbirtokrendezés befejezése körüli rendelkezéseket tartalmazta. A földek árának, vagy kishaszonbérének megállapításánál az állam teljesíthető kondíciókkal állt elő. A juttatottak állami szervezeteken keresztül maximum 52 éves törlesztéssel, 5%-os tőke és kamattörlesztéssel kellett számoljanak, a volt birtokosokat pedig maximum 50 év alatt, 4%-os kamatozó kötvényekkel kártalanították volna. Érdekes közjáték volt a rendelkezésnek egy svéd céggel (STAB) való állami szerződés, melynek értelmében a cég a magyarországi gyufamonopóliumért cserébe átvette a földreform finanszírozására kibocsátandó 36 millió dollár névértékű kötvényt. Ez a szerződés mindkét fél számára előnyös volt, hiszen a svédok már a kötvények átvételkor 3 millió dollárhoz jutottak, a monopolhelyzet mellett pedig a kölcsönzött tőke után 6%-os kamatot kaptak. A magyar kormány ugyanakkor „*az összeg birtokában eleget tudott tenni annak a vállalásának, hogy 1929-31 között, 3 év alatt, a megváltott birtokosok kártalanításának 50%-át készpénzben kifizesse.*”⁵³

A földreform számszerűsített eredménye szerint mintegy 411 500 személy összesen 700 000 hold földhöz jutott, tehát az átlag birtokjuttatás nagysága kb. 1,7 hold volt. Ezeket a parcellákat joggal kezdte el a közbeszéd „*nadrágszíjparcelláknak*” nevezni, hiszen az önálló megélhetésre bajosan volt elégséges. A nagybirtokok túlsúlyát sem tudta lényegesen csökkenteni az intézkedés, mivel 1921 és 1935 között mindössze 5,5 %-kal nőtt a 100 holdnál kisebb birtoktestek aránya a 100 holdnál nagyobbak rovására.⁵⁴ Ennek oka – mindamelllett, hogy alapvetően kevés földet vettek igénybe – hogy a földhöz

⁵¹ A *Köztelek* október 18-i számában külön kis brosrút jelentettek meg a lapban *A földreformnovella és a gazdák* címmel, mely konkrét módosító tervezetet is tartalmazott.

⁵² ROMSICS: *Bethlen István.*, i. m. 232. A novella bel- és külpolitikai vonatkozásaihoz: 229-233.

⁵³ NAGY: i. m. 270. Az egész földreformhoz lásd: Uo. 224-273.

⁵⁴ KERÉK: i. m. 198-201.

jutottak kis parcellájukból még az önellátáshoz szükséges feltételeket sem tudták előteremteni, nemhogy a birtok megváltási költségének részleteit, valamint annak adóterheit képesek lettek volna fizetni. Hangsúlyozandó, hogy a juttatottak többsége addig alkalmi munkából élő nincstelen volt, így nem bírt a földműveléshez nélkülözhetetlen infrastrukturális és tudásbeli javakkal sem. Ennek következtében megindult egyfajta visszarendeződési folyamat; vagy a tehetősebb parasztok, illetve nagybirtokosok szereztek meg fillérekért a földhöz jutottaktól eladósodott birtokaikat, vagy pedig maga a bank tette rá a kezét azokra. „*A termelési nehézségek, a fokozódó terhek és a felső gondozás elmaradása miatt sokan belebuktak tehát az önállóságba.*”⁵⁵

Meg kell említeni ugyanakkor a reform két, mindenképpen pozitívan értékelendő hozadékát is. Egyrészt „*azzal, hogy családtagjaikkal együtt több mint 2 millió embert (az össznépeesség egynegyedét!) juttatott földhöz, jelentősen növelte a magántulajdonosok számát és a magántulajdon tiszteletét.*”⁵⁶ Másrészt, a házhelyek létesítésének tekintetében is sikeresnek tekinthetjük az intézkedést, hiszen azok mintegy 40%-át a lakosság már a juttatás első évében beépítette.⁵⁷ Természetesen a saját önálló hajlék, kis kert és udvar megvalósítása mindenhol az adott gazdasági körülményekhez – és nem egészségügyi elvárásokhoz – igazodott, ám mindenképpen figyelemreméltó tény, hogy 1926. ápr. 6-ig már 223.158 házhelyet sikerült kiutalni, ezzel sokszázezer földművest az emberibb élethez segíteni.⁵⁸

A földreformot összességében azonban bajosan tudjuk pozitívan értékelni, hiszen az intézkedések mértékének csekélyége a „neobarokk társadalom” egyik fő konzerváló-erejének tekinthető. Emellett ugyanakkor kérdéses, hogy elvárható volt-e az adott körülmények között, a tárgyalt korban nagyobb áldozatvállalás az éltek részéről – ez a kérdés azonban értelemszerűen túlmutat e tanulmány keretein. A földreform szomorú eredményeként, utóhatásaként ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a mértékadó döntéshozók többsége a Horthy-korszak alatt végig idegenkedett egy komolyabb, a legelesettebbeket támogató újabb reformtól, hiszen az elhúzódó procedúra miatt számukra egyszer már bebizonyosodott a helyzet reformálhatatlansága. A századforduló hagyományait tekintve tehát, Károlyi Sándor agrárnincsteleneket pártoló elképzelései helyett a – a Horthy-rendszer által személyében is preferált – Tisza István-féle, óvatos vonalvezetésű, stabil paraszti egzisztenciát támogató, korrekciós politika került előtérbe.

⁵⁵ BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom*. Püski, Bp., 1989, 77.

⁵⁶ ROMSICS: *Bethlen István.*, i. m. 233.

⁵⁷ MÁTÉ Imre: A földbirtokreform eddigi eredményei. *Magyar Gazdák Szemléje* 1925. ápr.-jún. 140.

⁵⁸ *Köztelek*, 1926. ápr. 25.

Ákos Bartha

Possible Ways of the Agrarian Reform and its Realization

This paper discusses one of the most significant problems of 20th Century Hungarian history: the question of the large agrarian estates.

The lecture starts from the first attempts of settlements (in the last decade of the 19th century) and follows up the agrarian policy until 1920. We try to provide answers for the following questions: What kind of opportunities did the decision-makers have? What kind of alternatives were brought forward by agrarian politicians? And finally which of these goals could the agrarian reform achieve if it wanted to achieve them at all?

The aim of this paper is to give a fresh interpretation of the possible plans and to reveal the various motivations behind them. The first part offers a survey of the historical background, while the second reviews how the plans tried to solve this complex economic, social and political problem. Some elements with notable afterlife in these theories are particularly emphasized, but the main goal is to illustrate the attempts of Sándor Károlyi, Ignác Darányi, Gusztáv Beksics and several organizations. After taking a short glance on the agrarian policy of the Hungarian Soviet Republic between 1918-1919, the last part describes the agrarian reform of the Horthy Era (*traditionally* named after István Nagyatádi Szabó) and intends to analyse it in two ways: first as a result of the political situation, then as a starting point for the further plans in the Interwar Period.